

CYGANIE ZE ZDJEĆ IGNACEGO KRIEGERA

W Muzeum Historycznym miasta Krakowa znajduje się liczący około 9 000 szklanych klisz zbiór zwany archiwum Kriegera, zawierający zdjęcia z lat 1860—1926. Zawiera on obszerną dokumentację dawnego Krakowa z uwzględnieniem architektury, dzieł sztuki, a także charakterystycznych postaci z krakowskiej ulicy. Znajdują się tu m.in. zdjęcia Cyganów Kelderaszów, sportretowanych zapewne w końcu XIX w.¹

Kelderasze, to przedstawiciele wielkiego szczechu cygańskiego, którzy po wielu wiekach niewolniczego pobytu w państwach Mołdawii, Wołoszczyzny i Siedmiogrodu wyruszyli w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku na kolejną wędrówkę do Europy Środkowej i dalej. Wraz z innym szczechem, Lowarami, zaludnili niebawem drogi wielu państw, wzbudzając wszędzie nie małą sensację, zwracając na siebie powszechną uwagę egzotycznymi strojami.²

Cyganie sportretowani przez Kriegera to niewątpliwie Kelderasze, którzy dotarli na nasze tereny po przemierzeniu obszarów imperium carskiego, na co wskazywałyby szerokie, bufiaste spodnie, wpuszczone do wysokich butów³. Bowiem pierwsi Kelderasze, którzy pojawili się w Galicji i Królestwie bezpośrednio z Węgier i Rumunii, nosili stroje bardziej „węgierskie”. Portretujący ich w 1868 r. Wojciech Gerson taki dał komentarz do swego rysunku (il. 1):

„Cyganie ci pochodzą z Węgier, jak to ich ubiór świadczy. Węgierskie kołpaczki pilśniowe, spodnie obeiste, naszywane, buty długie. Wójt nosi krótką bekieszę o srebrnych guzach i laskę o srebrnej skuwce i gałce długiej. Ubiór chłopów jest także

węgierski. Składa się z krótkiej koszuli o szerokich rękawach i hajdawarów długich, a tak szerokich, że podobne są do spódnicy. Kobiety zamężne noszą chustki na głowach, pojedynczo w tyle wiązane, w warkocze zaś mają powplataną różną świecidelką, pieniądze srebrne, guzy szklane i porcelanowe, korale, naszyjniki z talarów, a częstokroć i złotych dublonów”⁴.

Opis ten zgodny jest z załączonym rysunkiem. Widać tu dorosłych mężczyzn w obeisłych, wyszywanych spodniach, a także młodego chłopaka w charakterystycznych spodniach o bardzo szerokich nogawkach⁵. Nie widać jedynie na owym rysunku mężczyzny w „bekieszę o srebrnych guzach”, co wydaje się oczywiście, jako że scena ukazuje kotlarzy przy pracy, w której wójt z racji pozycji w taborze pewnie zazwyczaj nie uczestniczył.

Porównując ten pierwszy wizerunek Kelderaszów z serią zdjęć Kriegera zauważyć można niewielkie zmiany w ich stroju, które to dokonały się na przestrzeni kilku dziesiątków lat, dzielących oba przedstawienia Cyganów, bądź też są wynikiem intensywnych wpływów, co mieć może związek z odmiennymi szlakami wędrówki. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że są to Kelderasze po prostu z innej grupy, oraz że czas jaki dzieli powstanie rysunku Gersona i fotografii Kriegera jest stosunkowo niewielki (najwyżej różnica jednego pokolenia), stwierdzić należy, że odmienności w stroju dotyczą zasadniczo szczegółów, pomijając bufiaste spodnie w wizerunkach fotograficznych.

Podobnie jak inne postacie ze zdjęć Kriegera, Cyganie sfotografowani są na tle zwisającej tkaniny, upozowani według ówczesnej mody fotograficznej. Krieger bowiem nie portretował

2

3

4

5

Il. 1. Kelderasze, rysunek Wojciecha Gersona, 1867 r.; il. 2. Trzech Cyganów, których ubiór świadczy o różnej zamożności i różnej pozycji społecznej; il. 3—5. „Najbardziej reprezentacyjnie ubrany jest oczywiście wójt”

swych modeli w naturalnym otoczeniu, ale zapraszał do swej pracowni.

Archiwum „cygańskie” Kriegera zawiera 11 negatywów szklanych, na których sportretowano całe sylwetki 4 mężczyzn i 2 kobiet. Tak więc niektóre postacie powtarzają się (jedna trzykrotnie, il. 3—5), a różnice ujęć są w dwu przypadkach ledwie widoczne. 9 zdjęć przedstawia pojedyncze postacie. Na dwu zdjęciach są dwaj mężczyźni, ci sami, a ujęcia różnią się zasadniczo tym, że tę samą fajkę trzyma raz jeden, raz drugi z mężczyzn (il. 6, 7).

Materiał do analizy postaci portretowanych przez Kriegera daje się wzbogacić o jeszcze jedno, bardzo interesujące zdjęcie, którego negatywu nie udało się w archiwum odnaleźć, a które znajduje się w zbiorach ikonograficznych Muzeum Etnograficznego w Krakowie. Jest to niewątpliwie zdjęcie z tej samej serii, przedstawia bowiem 2 postacie uprzednio fotografowane oraz jedną nową (il. 2). Fakt ten oraz ustawienie postaci pozwala ponad wszelką wątpliwość przypisać Kriegerowi autorstwo zdjęcia. Pewne jego szczegóły wskazywać by mogły, że nie zostało ono wykonane jednocześnie z poprzednio wymienionymi (o czym niżej).

W sumie więc Krieger uwiecznił na swych zdjęciach 7 Kełderaszów, w tym 2 kobiety. Jest to dziś niezwykle cenny dokument, zwłaszcza do analizy stroju Cyganów.

W oparciu o przekaz Gersona (zarówno rysunek jak i komentarz) oraz późniejsze opisy stroju Kotlarzy wnioskuje, że są to przedstawiciele bogatej warstwy Cyganów, przy czym jeden z nich, najwyżej trzydziestoletni mężczyzna, pełni rolę przywódcy (wójta). Wskazuje na to laska, którą trzyma na zdjęciu grupowym (il. 2). Na tym samym zdjęciu pokazany jest stary Cygan, bosy,

w szerokich, płóciennych spodniach i bez jakichkolwiek ozdób. Znając zamiary Kriegera zdokumentowania możliwie różnorodnych typów należy wnioskować, że umieścił tu celowo dla kontrastu również i przedstawiciela ubogich Cyganów. Najpewniej był on postacią właśnie typową, a ci bogato odziani mężczyźni stanowili mniej liczną elitę. Może byli najbogatszą rodziną w taborze? Bez wątplenia tak można powiedzieć o sportretowanym wójcie. Sądząc po ilości srebrnych (złotych) guzików u kurtek, lub ich braku, mamy tu prezentację szerokiego zróżnicowania majątkowego (społecznego) w łonie prawdopodobnie tego samego taboru Kełderaszy.

Niektóre ze zdjęć Kriegera znane są z publikacji, ale ponieważ na ogół jakoś reprodukcji w druku jest dość kiepska, dysponując ostrymi, powiększonymi odbitkami dokonałem możliwie szczegółowej analizy (pod lupą) elementów stroju sfotografowanych Cyganów.

Szczegółowy opis stroju zacznę od mniej skomplikowanego ubioru obu kobiet. Jedna z nich (il. 11) znajduje się na obu zdjęciach. Ma na głowie kwiecistą chustę, związaną z tyłu, z opadającymi na ramiona końcami. Chusta wskazuje na mężatkę. Bluzka związana pod szyją, z niskim, marszczonym kołnierzem, ząbkowanym, bardzo obszerna, marszczona. Rękawy nisko wszyte, z szeroką, marszczoną kryzą u nadgarstków. Wzór bluzki — kratkowy. Bogato marszczona spódnica, związana w pasie, o drobnym wzorze geometrycznym. Na przodzie fartuch z dwu różnych kawałków materiału, grubo ręcznie zeszytych. Cyganka jest bosa.

Druga kobieta (il. 9—10) sfotografowana raz w pozycji stojącej, oparta ręką o krzesło, na drugim zdjęciu siedzi na tym krześle. Kwiecista chusta zsunięta jest na ramiona, końce związane w węzeł poniżej piersi. Z odkrytą głową chodzić mogły

6

7

Il. 6, 7. „Są to spodnie z grubego materiału, bufiasto wpuszczone do szerokich butów. Na całej powierzchni bogate aplikacje szeroką taśmą materiału (...) układające się wzorem wielokrotnych pętlic”

Il. 8. „Najbardziej rzucającym się w oczy elementem stroju Kelderaszów są oczywiście ogromne guziki”; il. 9. „Z odkrytą głową chodź mogły tylko panny”

tylko panny, ale na zdjęciu widzimy dojrzałą kobietę, niewątpliwie mężatkę. Zsunęła więc chustkę tylko na chwilę, pewnie na prośbę fotografa, co wydaje się na tyle interesujące, że zwyczaj cygański surowo zakazywał odkrywania głowy mężatkom przy obcych. Fotografowana zgodziła się więc na pewno za przyzwoleniem męża, który był obecny przy zdjęciu.

Kobieta odziana jest w bluzkę jasną z wzorem haftowanym, o kroju tym samym co u poprzedniej, tylko rękawy są bardziej suto marszczone, a kryza u nadgarstków obszyta koronką. Pod szyją zawiązana apaszka. Spódnica od połowy wysokości w dół ozdobiona haftem dziurkowanym, tak samo fartuch. Na nogach sznurowane trzewiki, sięgające nieco powyżej kostki. Po obu stronach dziurek od sznurowadeł rząd ozdób, na fotografii widocznych jako białe plamki. Mogą to być pompony, a może cekiny (monety?).

Obie Cyganki mają długie naszyjniki z wielkich monet, między którymi wplecione są mniejsze. Również w warkocze wplecione są monety różnej wielkości, a także guzy. Zupełnie natomiast nie widać koleczyków. Strój obu kobiet bardzo jest podobny do układu z rysunku Gersona.

Sfotografowani przez Kriegera mężczyźni ubrani są, z wyjątkiem ubogo odzianego, starego Cygana ze zdjęcia grupowego (il. 2) dość jednolicie, a różnice występują głównie w ilości ozdób. Towarzyszą też im różne rekwizyty.

Przyjrzyjmy się najpierw grupowej fotografii, ukazującej Cyganów w najbardziej różnorodnym odzieniu. Siedzący na kotle Cygan ubiany jest w wypukły kapelusz z małym, lekko podwiniętym rondem. Koszula wiązana pod szyją, z głębokim rozcięciem. U koszuli niewielki, marszczony kołnierz. Koszula z prążkowanego materiału, skrojona tak samo jak bluzki kobiet, ale w nadgarstkach rękawy spięte w wąski mankiet, układają się bufiasto. Spodnie i buty u tego Cygana są lepiej widoczne na innym zdjęciu (il. 3, 5). Są to spodnie z grubego materiału, bufiasto wpuszczone

do szerokich butów. Na całej powierzchni bogata aplikacja szeroką taśmą materiału, we wszystkich przypadkach układająca się wzorem wielokrotnych pętlic, środkiem i po bokach nogawki. Po bokach pojedynczy (u innych podwójny) szeroki lampas z ząbkowanymi brzegami. Lampas górą dochodzi do rozcięcia kieszeni. Spodnie siedzącego na krześle Cygana (il. 8) mają drugi lampas zaczynający się w połowie wysokości nogawki, a dalej biegnący w poprzek przez pośladki, jak np. we współczesnych portkach podhalańskich. Wszystkie spodnie, gdzie to widoczne, mają ukośne kieszenie. Z przodu dwa przypory; u wójta (il. 3—5) o ząbkowanych brzegach. Górą materiał spodni zagięty i zszyty w tunel dla przeciągnięcia pasa. Pas skórzany, z klamrą widoczną w lewym przecięciu przypora. Wójt ma klamrę szeroką, z reliefem wypukłym, przedstawiającym pośrodku postać ludzką z uniesionymi do góry rękami, a po jej bokach symetrycznie uniesione na tylnych nogach konie.

Buty wszystkich Kelderaszów, z wyjątkiem biedniej odzianego Cygana (z il. 6, 7) są wyszywane, przy czym motywem dominującym jest serce. Górą but wycięty ozdobnie. Brzegi cholewy oraz szew z boku wzmocnione pasem skóry z ząbkowanym krajem.

Najbardziej reprezentacyjnie ubrany jest oczywiście wójt, postać występująca pośrodku fotografii grupowej oraz samotnie na trzech innych zdjęciach (il. 3—5). Stoi on oparty prawą ręką na wysokiej lasce, lewą podtrzymuje długą fajkę trzymaną w ustach.

Na wszystkich zdjęciach ma on kamizelkę włożoną na znaną już z opisu koszulę. Obie poły kamizelki aplikowane są pętlami, tak jak spodnie. Prawa poła obszyta dwoma rzędami płaskich, dużych guzików. Ze źródeł wiadomo, że były to guziki srebrne, a czasem złote. Ze zdjęcia nie widać tego, a i źródła nie podają, ale wydaje się prawdopodobne, że są to monety. Tym bardziej, że poza owymi płaskimi „guzikami” ozdobie służącymi, kamizel-

10

11

Il. 10, 11. „Obie Cyganki mają długie naszyjniki z wielkich monet, między które wplecione są mniejsze”

ka zaopatrzona jest w pięć wielkich wypukłych guzików, wyraźnie przeznaczonych do zapinania, co widać na innych zdjęciach (il. 6, 7).

Po lewej stronie wisi łańcuszek (od zegarka) zaczepiony kółkiem u dziurki od guzika, drugi koniec chowa się w kieszeni kamizelki. U łańcuszka wiszą duże monety.

Interesujący jest jeszcze jeden szczegół ubioru wójta, występujący również u jego siedzącego towarzysza, tyle, że na innym zdjęciu, gdzie jest on ubrany w kurtkę (il. 6, 7). Jest to chustka jednym rogami związana u tej samej dziurki co łańcuszek, zwisająca ukosem poprzez brzuch i włożona do kieszeni spodni, ale tak, że jej końce luźno zwisają na zewnątrz. U wymienionego przed chwilą Cygana chusta z frędzlami włożona jest do kieszeni kurty. Byłby to podręczny schowek na pieniądze, znany naszym chłopom, tylko że tu demonstrowany na zewnątrz, aczkolwiek zabezpieczony przywiązaniem przed ewentualną kradzieżą.

Inne postacie z fotografii Kriegera ubrane są w kurtki z rękawami, z wyłożonym kołnierzem. Raz kurtka obszyta jest barankiem (il. 6, 7) i aplikowana (fot. 6, 7, 8), innym razem zupełnie skromna, bez ozdób. Aplikacje na kurtce powtarzają się, jak na kamizelce — z przodu, a ponadto występują u dołu rękawów (il. 6—8).

Najbardziej rzucającym się w oczy elementem stroju Kelderaszów są oczywiście ogromne guziki, które dochodziły do wielkości kurzych jaj, a służyły okazaniu majątności i zapewne pozycji społecznej. Siedzący na krześle Cygan ma aż po trzy rzędy tych wielkich ozdobnych krążków umieszczonych na obu polach. Można policzyć, że razem daje to 48 srebrnych lub złotych guzików. U innego tych guzików jest tylko 4, ale są one ogromnej wielkości, a kształt mają jajowaty.

Owe wielkie guziki, srebrne lub złote, przy kurtkach i kamizelkach stanowiły typowy akcent w stroju Kelderaszów jeszcze w okresie międzywojennym i to nie tylko na terenie Polski. Cyganologiczne pismo angielskie „Journal of the Gypsy Lore

Society” zamieściło kilka zdjęć Kelderaszów między innym pochodzących z Polski (tzn. tu urodzonych), którzy noszą przy kurtkach właśnie charakterystyczne guzy srebrne⁶.

Wracając do charakterystyki stroju wójta wspomnieć trzeba o kapeluszu, który jest nieco wyższy niż u innych mężczyzn, a kryzę ma obrębianą skórą. Ze skóry też jest opaska na kapeluszu, za którą zatknięto długie, bardzo puszyste pióro. Na zdjęciach, gdzie wójt występuje sam przy piórze jest jeszcze zatknięta ukwiecona gałązka jakiegoś krzewu, co nota bene pozwala określić dość ściśle porę roku, kiedy zdjęcie było robione. Mogło to być gdzieś na przełomie maja i czerwca.

Trzeci kotlarz na zdjęciu zbiorowym, to najskromniej ubrany, stary mężczyzna. Na głowie kapelusz, jak u innych, lecz z małym rondem opuszczonym w dół. Ubrany w jasną koszulę odmiennego nieco kroju — rozcięcie pod szyją płytkie, a zapięcie na guziki; rękawy wąskie, spięte w mankietach. Koszula częściowo wpuszczona w spodnie, bokami na wierzchu. Spodnie szerokie, płócienne, ściągnięte w pasie sznurkiem. Na koszuli strzępy kamizelki ze zwykłymi guzikami.

Poza ubiorem ze zdjęć odczytać można kilka rekwizytów, o których już wspominałem. Tak więc Cyganie ci palą fajki o długich, zagiętych cybuchach, z kominkiem zamkniętym metalową przykrywką. Być może na wszystkich zdjęciach figuruje ta sama fajka. Cygan siedzący na kotle (il. 2) trzyma w ręku nieokorowany kij. Może jest to, znajdująca się zawsze pod ręką *desto* — laska służąca do obrony? Cygan z innego zdjęcia (il. 6, 7) trzyma w ręku bicz na długim trzonku, również często używany w celach obronnych.

Na środkowym palcu prawej ręki wójta widać pićścień z oczkiem. Skromniejszy pierścień widoczny jest też na małym palcu innego Cygana (il. 7).

Najciekawszym niewątpliwie rekwizytem jest wysoka laska wójta. Oparta o podłogę, sięga mu po bark. Jest to lekko rozszerzający się ku górze kij, zakończony wysoką na około 4 szerokości

dłoni, profilowaną głowicą nabijaną ozdobnymi blaszkami. Poniżej, na drzewcu, widoczna metalowa skuwka. Opis bardzo podobnej laski noszonej przez Jakuba Znamierowskiego, cygańskiego króla z końca XVIII w., podaje Narbutt⁷. Identyczną niemal laskę trzyma wójt cygański z obrazu Tadeusza Popiela, reprodukowanego w książce Jerzego Ficowskiego⁸. Taka sama laska znajduje się w rękach Matejasza Kwieka „wodza narodu cygańskiego” uwiecznionego na zdjęciu z lat dwudziestych naszego stulecia, znajdującym się w Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie.

Wszyscy sfotografowani przez Kriegera Kelderaszę noszą długie, kędzierzawe włosy oraz nie golone zarosty.

Jeszcze kilka słów o samych fotografiach. Jak wspomniano, seria zdjęć z zachowanymi negatywami robiona była zapewne

jednocześnie. W innym czasie wykonano zdjęcie grupowe. Wskazywałyby na to różnice w niektórych rekwizytach wójta. Otóż na tym ostatnim zdjęciu nosi on na palcu pierścień, którego brak na poprzednich. Nie ma też na kapeluszu gałązki z kwiatami. Ponadto przypuszczać można, że mając wcześniej przy sobie laskę zostałby z nią sfotografowany na innych zdjęciach.

Niektóre fotografie Kriegera wykorzystywane były już w publikacjach, a także rozpowszechniane jako podkolorowane zdjęcia w albumach. Znana jest też kolorowana pocztówka wykonana na podstawie wymienionego grupowego zdjęcia, rozpowszechniana przed 1918 r. Niewykluczone, że zdjęć tych Krieger wykonał więcej a odbitki (może też i klisze?) pozostają dotychczas nieznane w jakimś archiwum.

PRZYPISY

¹ Ignacy Krieger (1820—1888) prowadził znany zakład fotograficzny w Krakowie przy ul. Grodzkiej a następnie przy Rynku. Po jego śmierci atelier objęli Natan i Amalia, dzieci Ignacego. Zakład był czynny do 1926 r. Janusz Andruszkiewicz, *Ignacy Krieger, fotograf dawnego Krakowa*, „Magazyn Kulturowy”, 1974 r., nr 3, s. 29—31

² Jerzy Ficowski, *Cyganie na polskich drogach*, Kraków 1965, rozdział *Inwazja Kelderaszów*.

³ tamże, s. 72

⁴ Wojciech Gerson, *Obozowisko cygańskie na Saskiej Kępie pod Warszawą*, „Tygodnik Ilustrowany”, nr 29 z dn. 18 VII 1868 r.

⁵ Spodnie takie nosili Cyganie Karpaccy (osiadli) na Spiszu północnym jeszcze w okresie międzywojennym.

⁶ Ficowski, tamże, s. 72—73

⁷ tamże, s. 43

⁸ tamże, s. 152, zob. też przytoczony opis W. Gersona